

لغو امتیاز تنباکو؛ ضربه ای سهمگین بر پیکره استعمار

۱ اسفند ۱۴۰۴ ساعت ۱۱:۴۶

فتوای تاریخی مبنی بر تحریم توتون و تنباکو به وسیله میرزای شیرازی بزرگترین ضربه ای بود که بر پیکر استعمار وارد آمد. پیامی که اتحاد و ایثارگری مردم ایران در حفظ استقلال و هویت اسلامی کشور خود را به جهانیان نشان داد و زمینه ساز جریان های اعتراضی در مخالفت با وطن فروشی حاکمان وقت شد.

ناصرالدین شاه قاجار در ۱۲۶۸ خورشیدی برای سومین بار به اروپا سفر کرد. همراهان وی در این سفر «اعتماد السلطنه» و «امین السلطان» صدراعظم بودند. در این میان انگلیسی ها رفتار خوبی با شاه ایران داشتند و به امین السلطان نشان حمام از بزرگترین نشان های انگلیسی با حمایل، زنجیر طلا و به اعتماد السلطنه نشان درجه دوم سنت ژرژ واگذار دادند.

در همین سفر مذاکره هایی در ارتباط با امضای قرارداد رژی (تالبوت) درباره تجارت تنباکو میان اعتماد السلطنه و «ماژور جرالد تالبوت» از نزدیکان و مشاوران «لرد سالیسبور» (نخست وزیر و وزیر امور خارجه وقت انگلیس) در شهر «برایتن» این کشور صورت گرفت و امین السلطان از این قرارداد با عنوان گنج باد آورده یاد کرد و آن را با شاه قاجار در میان گذاشت. ناصرالدین شاه که برای تأمین هزینه سفرهای خود به اروپا با مشکلات مالی مواجه بود با اعطای این امتیاز موافقت کرد و پس از مراجعت به ایران قراردادی را با تالبوت که با کمک دولت و عده ای از سرمایه داران انگلیسی، کمپانی رژی با سرمایه ای ۶۵۰ هزار لیره تأسیس کرده بود، منعقد کرد. بدین ترتیب امتیاز تجارت توتون و تنباکو به مدت ۵۰ سال به تالبوت اعطا شد.

شرایط قرارداد

این امتیاز که به امضای ناصرالدین شاه و «سرهنری ولف» وزیر مختار انگلیس در ایران رسید دارای ۱۵ فصل بود که حکایت از اختیارات تام تالبوت در امور دخانیات ایران و بی اعتنایی به منافع ملت ایران داشت. مطابق با این قرارداد، شرکت رژی متعهد می شد که در ازای انحصار خرید و فروش توتون و تنباکوی ایران به مدت ۵۰ سال، سالیانه مبلغ ۱۵ هزار پوند استرلینگ به همراه یک چهارم سود خالص خود را به شاه بپردازد.

همچنین به موجب این امتیاز، کمپانی رژی صاحب حق انحصاری تجارت تنباکوی ایران و حتی نظارت بر زراعت آن شناخته می شد و در متن آن آمده بود: «اجازه نامه ای برای فروش و معامله و ... توتون و تنباکو و سیگار... حق خالص صاحبان این امتیاز است و احدی جز صاحبان این امتیازنامه حق صدور اجازه نامه جات مزبور را ندارند».

بنابر همه اصول ذکر شده می توان گفت که بیشتر منافع این قرارداد عاید دولت انگلیس می شد و ایران هیچ سودی دریافت نمی کرد. تنها چیزی که عاید دولت ایران می شد، همان ۱۵ هزار لیره بود.

بازتاب قرارداد در ایران و فتوای میرزای شیرازی

انعقاد قرارداد رژی و انتشار خبر آن باعث شد تا موجی از مخالفت ها در کشور از فارس شروع شود و در ادامه به تهران، اصفهان، تبریز و ... رسید. این مخالفت ها به گونه ای بود که «علی اکبر فال اسیری» یکی از مجتهدان در شیراز بر بالای منبر از زیر عبا به نشانه جهاد شمشیر بیرون کشید.

همچنین روزنامه هایی مانند «اختر» در عثمانی به مدیریت محمد طاهر تبریزی و «قانون» به مدیریت میرزا ملکم در لندن به مخالفت با این قرارداد پرداختند. قانون در نخستین شماره خود از دولت انتقاد کرد که چگونه و بر اساس چه حق و قانونی حقوق و منافع کشور ما را به ماجراجویان اجنبی می فروشد.

این اتفاق ها باعث شد تا دولت، علی اکبر فال اسیری را به بصره تبعید کند و این اقدام بر خشم مردم فارس افزود. در چنین شرایطی «آیت الله میرزا حسن شیرازی» به عنوان مرجع بزرگ شیعیان از سامرا در فتوایی اعلام کرد: «الیوم استعمال تنباکو و توتون بای نحو کان حکم محاربه با امام زمان علیه السلام است».

تاجران و بیشتر مردم پس از شنیدن این فتوا در قیامی هماهنگ و یکپارچه توتون ها را آتش زدند و حتی در دربار ناصرالدین شاه نیز قلیان ها شکسته شد.

امین السلطان با مشاهده این اعتراض ها در نامه ای به میرزا حسن شیرازی، علت اعطای امتیاز را جبران لغو قرارداد تمدید راه آهن بوشهر - گیلان اعلام کرد اما با قانع نشدن او، شاه از بیم شورش مردم و اعلام جهاد عمومی، امتیاز این قرارداد را در ۲۴ اردیبهشت ۱۲۷۰ خورشیدی لغو و امین السلطان در تلگرافی، الغای قرارداد تنباکو و آزادی کشت و تجارت توتون و تنباکو را اعلام کرد.

رشوه گیری در قرارداد

لغو قرارداد توتون و تنباکو باعث شد تا کمپانی رژی درخواست غرامت کند. با مطرح شدن مساله پرداخت غرامت، نگرانی درباریان و رجالی که در انعقاد قرارداد رشوه های کلان گرفته بودند دوچندان شد زیرا این امتیاز و دیگر امتیازها با دریافت رشوه به خارجیان اعطا می شد و لغو امتیاز تنباکو، ماهیت وطن فروشی و منفعت طلبی بسیاری از صاحب منصبان حکومت را آشکار ساخت که چگونه در قبال دریافت اندکی رشوه، منافع هنگفتی از ملت را به بیگانگان تقدیم می کردند.

سندی که این خیانت را ثابت می کند نامه تالبوت از پاریس برای امین السلطان در تهران است. در این نامه آمده: «این جانب

ماژور تالبوت تعهد می‌کنم که برای حضرت اشرف امین السلطان و اعلیحضرت شاه ایران به حضرت اشرف مبلغ ۴۰ هزار لیره استرلینگ بپردازم: ۱۰ هزار لیره از این مبلغ را روز تفویض امتیازنامه رژی، ۱۰ هزار لیره دیگر از این مبلغ را در اولین روزی که امتیاز رژی به موقع اجرا گذارده شود. ۲۰ هزار لیره بقیه را دو ماه پس از اجرای امتیازنامه رژی.»

در یادداشت‌های «فوریه» فرانسوی پزشک مخصوص ناصرالدین شاه نیز به این امر اشاره شده و در این باره آورده است: «شرکت انگلیسی، این امتیاز را با دادن رشوه‌های گزاف که به ۲ میلیون فرانک بالغ می‌شود، گرفته و حق این است که تحصیل آن به این خرج می‌ارزیده است.»

همچنین «عباس میرزا ملک آرا» برادر ناصرالدین شاه به گوشه‌هایی از خیانت شاه و اطرافیانش در امر واگذاری امتیاز تنباکو اشاره کرده و می‌نویسد: «انحصار تنباکو و توتون را به قیمتی خیلی نازل بدون شرایط به یک کمپانی انگلیسی فروخت و حال آن که لازم بود شرایط صحیحی در این عمل بگذارد و قیمتی گزاف هر ساله بگیرد ولی چون مبالغی گزاف به اطراف شاه داد و هیچ کسی که احتمال می‌رفت منشا اثری شود، باقی نماند، الا آن که پولی گرفت، لهذا تماماً تصدیق و تحسین نمودند.»

بنابراین انگلیسی‌ها با صرف پول زیاد توانستند این امتیاز را کسب کنند اما هنگامی که موضوع پرداخت غرامت مطرح شد، این رجال رشوه خوار کوشیدند تا این قضیه افشا نشود و حتی از رییس شرکت رژی خواستند که در قبال حفظ جان او از دست مردم و رساندن منافی به وی از بروز میزان پرداخت رشوه به آنها خودداری کند. این افراد حتی مانع شدند که شرکت رژی صورت جزییات مخارج خود را برای برآورد غرامت نزد شاه بفرستد و سرانجام او ناچار شد بدون حسابرسی، متعهد پرداخت غرامت با دریافت وام به مدت ۴۰ سال شود تا «هر کسی هر چه رشوه گرفته بود در کیسه‌اش ماند و ضرر همه را با علاوه به گردن شاه گذاشتند که از رعیت بی‌چاره گرفته به فرنگی بدهد.»

نقش علمای مذهبی

جنبش تنباکو ماهیتی کاملاً مذهبی داشت آن هم به دلیل رهبری روحانیتی که از بطن مردم برخاسته بود و تلاش داشت تا سلطه استعمار را نفی کند زیرا حضور استعمار را منافی متن صریح قرآن و سبب آسیب به عقل و ایمان مردم می‌دانستند.

به همین دلیل نیز علمای شهرهای مختلف مردم را در اعتراض نسبت به امتیاز تنباکو و سلطه خارجی بسیج کردند که در نهایت نیز به پیروزی رسیدند.

در همین ارتباط «حامد الگار» استاد مطالعات اسلامی و زبان فارسی در دانشگاه کالیفرنیا درباره نقش علمای مذهبی در نهضت تنباکو و اثرات این نهضت می‌نویسد: «هیجانی که علیه امتیاز تنباکو پدید آمد از یک طرف تکرار نقش سنتی علما در مخالفت با دولت و از جهت دیگر، پیش در آمد انقلاب مشروطه بود. علما در فرصت‌های مناسب به منظور دفاع از منافع ملی، علیه دولت اقدام می‌کردند. در امتیاز تنباکو، تمام ملت به رهبری علما متحد شدند. این اقدام در اصل، مقابله‌ای بود میان مردم و دولت که در

آن رهبری علما، اراده و مفهوم تازه‌ای از رهبری را نشان داد».

درس‌هایی از لغو تنباکو

نخستین درسی که می‌توان از تحریم توتون و تنباکو گرفت این است که هیچ قدرتی نمی‌تواند بالاتر از اتحاد ملت عمل کند. در این نهضت اتحاد مردم به شاه و صدراعظم نشان داد که هرگز نمی‌توانند عملی در جهت مخالف منافع آنها انجام دهند و دست استعمار و نیروهای اجنبی را در غارت مال ملت باز بگذارند.

در این نهضت یک قدرت بزرگ خارجی در آن دوره زمانی یعنی انگلیس به مبارزه طلبیده شد و لغو امتیازنامه تنباکو به حیثیت آنها ضربه مهلکی وارد کرد. بنابراین در شرایط امروزی که ایران با تحریم‌های یکجانبه آمریکا مواجه است در صورتی می‌توان پیروز شد که دولتمردان، روحانیان و مردم یکصدا و همدل در کنار یکدیگر قرار بگیرند. تاریخ این مرز و بوم نشان می‌دهد که هرگاه تمام نیروهای داخلی در کنار هم و یکپارچه عمل کرده اند هیچ قدرت خارجی نتوانسته است بر اراده آنها پیروز شود و خللی وارد کند.

امتیاز تنباکو و جنبش ضد آن به خوبی نشان داد که آگاهی مردم ایران که علیه سرمایه‌داران بیگانه و ضد حکومت شاه و در راه استقلال کشور خویش به پا خاسته تا چه اندازه رشد کرده است. این جریان را می‌توان نقاط آغازی برای ایجاد افکار عمومی در ایران دانست زیرا برای نخستین بار، مردم در تحولاتی که به خود آنها مربوط می‌شد، دخالت و در اعتراض به حکومت، امتیازی را که واگذار شده بود، لغو کردند. بنابراین از آن زمان تا به امروز این افکار عمومی رشد و گسترش قابل قبولی پیدا کرده است و همه قدرت‌ها باید بدانند که عملی خلاف افکار عمومی در ایران پذیرفتنی نیست.

برملا شدن رشوه، فساد و خیانت به کشور یکی دیگر از درس‌هایی است که باید از این قرارداد گرفت. در قرارداد توتون و تنباکو مبلغ زیادی به عنوان رشوه به آنهایی که فسادپذیر بودند، داده شد تا به مردم و کشور خود خیانت کنند اما دیری نپایید که این افراد وطن فروش رسوا شدند. بنابراین نه تنها در آن زمان بلکه در هر زمان دیگری تا به امروز تاریخ نشان داده تا خیانت داخلی نباشد، هیچ قدرتی نمی‌توان به جان و مال ملت دست اندازی کند تا عده‌ای در داخل کشور رشوه‌های کلان دریافت نکنند هیچ کشوری نمی‌تواند قراردادهای یکجانبه و در جهت خلاف منافع ملت به دست آورد.

با توجه به تمام مباحث، نهضت تنباکو از نظر اهمیت، آغاز تحولی بود در افکار، نگرش و اراده مردم و جرات بخشیدن به آنان برای رویارویی با قدرت مطلقه در داخل و سلطه استعمار خارجی و مقدمه‌ای بود بر نهضت مشروطیت که در طی آن، مردم توانستند نظام استبدادی را متزلزل کنند و خود را در امور حکومت سهیم سازند.

جنبش تنباکو نخستین و گسترده‌ترین جنبش توده‌ای مردمی علیه حاکمیت آن روز به ویژه حضور استعمار در ایران بوده است. این جنبش اگر چه به خاطر هدف کوتاه مدت نتوانست ادامه پیدا کند و به انقلاب بیانجامد اما از نظر الگو توانست مبنا و الگویی

منبع: ایرنا

آدرس مطلب :

<https://www.cafetarikh.com/news/48718/لغو-امتیاز-توباكو-سهمگیند-ضربه-توباكو-امتیاز-لغو/48718>